

Миомир Дашић

ДЈЕЛО МИЛАНА ВАСИЋА (1928-2003) НЕЗАОБИЛАЗНО И У ЦРНОГОРСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ

У Бања Луци је 26. децембра 2003. године умро академик проф. др Милан Васић, предсједник Академије наука и умјетности Републике Српске, редовни члан Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине и редовни професор Филозофског факултета Бањалучког универзитета.

Академик Васић је 12. децембра 2003. године био изабран и за дописног члана Црногорске академије наука и умјетности, у знак признања за његов научноистраживачки рад на историји Црне Горе тзв. турског доба. Неумитна и изненадна смрт га је претекла да не доживи уручење дипломе о овом избору коме се искрено радовао и до кога му је било врло стало.

Академик Милан Васић дао је значајан допринос научном осмишљавању цјелокупне српске, југословенске па и прошлости Црне Горе од краја 15. до краја 18. вијека, заснивајући нова сазнања на новооткривеној грађи турске провенијенције. Његов допринос унапређењу црногорске историографије сублимиран је и у синтези *Градови њог њурском влашћу у Историји Црне Горе* (књ. III, том 1, Титоград 1975). Дјело академика Васића освијетлило је многе тмине и попунило знатне бјелине у нашој историографији, па то обавезује да се стручној и културној јавности у најкраћим цртама представи животни пут и стваралаштво овог врсног историчара, оријенталисте и турколога.

Дуг и трновит пут водио је М. Васића из једне патријархалне средине из Босанске Крајине до неудобне дугогодишње фотеље декана

Филозофског факултета Бањалучког универзитета и предсједника Академије наука и умјетности Републике Српске. Рођен је 19. децембра 1928. године у селу Пецка код Мркоњић Града. Ниже гимназијско образовање стекао је у Мркоњић Граду, а Учитељску школу је завршио у Бања Луци (1950). Историју с турским језиком дипломирао је на Филозофском факултету у Сарајеву (1954). Као суплент предавао је историју у Другој мушкој гимназији у Сарајеву (1955-1957), а потом је изабран за асистента на Филозофском факултету, гдје је докторирао (1963) са тезом *Маршолоси у југословенским земљама под турском влашћу* (објављена 1967). На истом Факултету је прошао сва звања до редовног професора (1975), предајући предмете *Историја југословенских народа - период турске владавине* и *Историја Турског царства*.

Као што говоре називи предмета које је предавао, специјализовао се за историју југословенских народа под турском влашћу и историју Турског (Османског) царства - предмета који су се под овим именима, и са посебним садржајима, изучавали само на Филозофском факултету Сарајевског универзитета. Ове предмете утемељили су познати оријенталисти и турколози - академици проф. др Бранислав Ђурђевић и проф. др Недим Филиповић.

Као универзитетски наставник М. Васић је дао значајан допринос историјској струци у Босни и Херцеговини и у организационом погледу. Био је више година предсједник Друштва историчара БиХ, одговорни уредник *Годишњака* тог Друштва, члан Редакције *Прилога за историју*, члан Предсједништва Савеза историчара Југославије, учесник са рефератима на многим научним скуповима у земљи и иностранству, предавач на семинарима за наставнике историје у БиХ и бившој СФРЈ. Бирао је за декана Филозофског факултета у Сарајеву, а био је и члан научних организација у иностранству. Био је редовни члан АНУ БиХ, а смрт га је затекла на функцији предсједника АНУ Републике Српске.

Од 1992. године проф. др Милан Васић је, принуђен због ратних прилика да напусти своје вољено Сарајево, живио у Бања Луци, гдје је пожртвовано радио на оснивању Филозофског факултета и у три мандата био његов декан. На истом Факултету предавао је (све до смрти) *Српску и балканску историју (XV-XIX вијек)*, а на Правном факултету (у Бања Луци) и *Националну историју државе и права*.

Усавршавао се, као оријенталиста и турколог, код својих чувених професора Недима Филиповића и Бранислава Ђурђевића, који су замијенили ранију школу гласовитог оријенталисте Глише Елезовића. По његовој препоруци Васић се специјализовао, као стипендиста Хумболтове

фондације (1963-1965), у познатом њемачком центру за оријенталне студије на Универзитету у Минхену (*Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie Turkologie*). Истраживао је турску грађу за српску и југословенску историју у архивима Истанбула (*Bağlakanlık Arşivi*) и Анкаре (*Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü*).

Свој научни критички приступ изворима турске провенијенције већ је испољио у својој докторској дисертацији *Мартолози у југословенским земљама под турском владавином*. Њеним публикавањем је ушао у ужи круг европских оријенталиста и истраживача историје Турског царства. То његово дјело је до данас највише цитирано у нас и у свијету. Показао је да су мартолози били војничка установа, утемељена у Византији, а затим развијена и у средњовјековној српској држави, коју је наслиједило (преузело) Османско царство. Турци су, иначе, на сличан начин преузимали и неке друге установе - класичне римске, византијске и оне из српске државне организације - као, на примјер, војничке редове, паланке (утврђена мјеста, најчешће дуж путева) војводе и војдлуке, значајне стубове администрације. Византијска установа *амартолози* у турској војној организацији доживјела је велики препород у балканским, претежно српским земљама, почев од 1421. године па до прве половине XVIII вијека. Све то је у Васићевом дјелу јасно и документовано приказано. Стога га је ово дјело препоручило за избор у највиша универзитетска звања и за изборе у Академију наука Босне и Херцеговине.

Професор Васић истраживао је грађу за југословенску, прије свега за српску и црногорску историју, осим у архивима у Истамбулу и Анкари, и у архивским установама и библиотекама у Минхену, Бечу, Грацу; прегледао је архивалије и у Хиландару и другим светогорским манастирима. Наравно, проучавао је и грађу у Оријенталном институту у Сарајеву и другим југословенским архивима и библиотекама, гдје је наслућивао да може наћи податке за теме које је обрађивао. Није био плодан аутор по броју библиографских јединица, али оно што је написао остаје темељни фонд у историографији. Од преко 70 значајнијих радова - монографија, студија, чланака и других научних прилога - више од једне трећине објавио је на њемачком језику, а дјелимично и на турском, енглеском, руском, француском и чешком. И по томе Васић чини готово изузетну научну појаву у српској и балканској историографији.

Тематски, научно дјело Милана Васића је разноврсно. Обрађивао је теме из политичке, друштвене, привредне и културне историје XV-

XIX вијека; проучавао је социјалне структуре становништва, његова демографско-етнографска својства, миграције, вјерске промјене, влашке кнежинске организације, турско војно уређење, посебно крајишта у Турском царству. И њега, као и полихисторика Васа Чубриловића, такође родом Крајишника, Босанца, занимала је Босанска Крајина у доба турске владавине. Истраживачка тема о крајинама била је за њега изазовна, јер је у њима увијек било немира и сукоба, унутрашњих и граничних сукоба вјера, држава и цивилизација. И сам је као младић (из Другог свјетског рата) носио ожиљке и дубоке утиске о супротностима и жестоким унутрашњим сукобима из свог завичаја. Ти ће се сукоби, послје готово пола стољећа, свом жестином поново испољити у његовој Крајини. Али Васић је, као објективан историчар, запазио да су крајине увијек биле и оно што спаја, а не само простори и организације раздвајања људи и народа, будући да људи живе на истим просторима, да их прати заједничка историјска судбина, тиште исти проблеми.

Као оријенталиста не само да је успјешно сарађивао са својим учитељима Ђурђевим и Филиповићем, већ је наставио да унапређује њихову историографску школу. То је видно испољио у истраживању и осмишљавању мјеста и улоге хришћанских војних редова (мартолоса, војнука и других) у систему турске војне организације од XV до XIX вијека, о аутономијама на Балкану, о снажењу муслиманског елемента у градовима, ширењу оријенталне културе на југословенским просторима и многим другим историјским појавама и догађајима у доба турске владавине. Готово сви његови радови темеље се првенствено на примарним архивским документима, које је најчешће сам откривао, и њиховим тумачењем проширивао сазнања о значајним темама и проблемима из српске, црногорске и балканске историје у распону од готово петсто година турске владавине на Балкану.

Једна од кључних тема којом се др Васић темељно бавио била је исламизација и социјална структура османског друштва на Балкану. Из његових студија јасно се запажа да је исламизација била историјски процес од далекосежног значаја. Она је неједнако покривала балканске географске просторе-негдје је била јача и гушћа, а поједине средине није ни дотакла. Процес преласка на ислам, на примјер, снажнији је био у Тракији (Бугарска и Грчка), западним областима Македоније, у средишњој Албанији, на Косову и Метохији, у Рашкој области (Санџаку), у источној и средњој Босни, Поуљу и још неким другим мањим енклавама Босне и Херцеговине. Када је ријеч о Црној Гори, исламизација је у прва два вијека турске владавине захватила и Стару Црну Гору (до почетка

XVIII вијека), а највише је пустила коријене у сјеверним и сјеверно-источним крајевима (Пљевља, Бијело Поље, Бихор, Рожаје, Плав и Гусиње), и доњој Зети (Подгорица, Тузи, Бар и Улцињ). Процес конверзије имао је своју социјалну динамику, мање је вршен насилно него што се приказивало у нашој старијој историографској литератури. Појава насилне конверзије у исламску вјеру било је више у градовима него у селима. Мијењање вјере најчешће се дешавало из економских разлога, јер је исламизирано становништво стицало повластице које су га одвајале од хришћанске раје. У Васићевим радовима објашњене су и пореске повластице које је турска власт давала влашком, сточарском становништву. Такве повластице су уживали Црногорци (Стара Црна Гора), племена Брда и друге влашке, сточарске средине у нас и на Балкану. На тим повластицама изграђивана је и племенска аутономија.

Академик Милан Васић остаје познат и као писац синтетичких текстова у историјама општег карактера. Заједно са Глигором Станојевићем, нашим истакнутим историчарем, аутор је *Историје Црне Горе*, 3/1 (Титоград, 1975). Његов текст у тој публикацији, *Градови под турском влашћу* (обима 107 страна), чини новину у сагледавању настанка и развоја градова и друштвених слојева у њима. Овом синтезом зналачки су одређене привредне, културне, социјалне и етничке прилике Црне Горе у њеним данашњим границама. Овим радом битно је проширена хеуристичка основа истраживања и спознаја старије црногорске прошлости. Документовани и синтетички приказ историје црногорских градова под турском влашћу до краја XVIII вијека срећно се уклапа у знатно обимнију Станојевићеву синтезу политичке, друштвене, војне и вјерске историје Црне Горе од времена Црнојевића до краја XVIII вијека тј. до времена када мудри духовник, политички мислилац и државник визионар митрополит Петар I Петровић Његош удара темеље црно-горској државности.

Станојевићева и Васићева *Историја Црне Горе* разбила је разне заблуде о црногорској прошлости односног периода, допринијела је стварању реалне слике о Црној Гори и Црногорцима, негирајући дуго времена уљепшавану слику тог „херојског доба”, и тог ограниченог, нахијског простора Црне Горе. Потисла је слику пожељне црногорске историје коју су стварале генерације историчара ослоњене на методе и начела „патриотске историографске школе”, чију су основу више чинили мит, народно предање и традиција, него писани извори. Али, чини се, то је само почетак, и то успио, начина на који би требало

истраживати и обрађивати историју Црне Горе у њеним садашњим границама.

Др Милан Васић је, несумњиво, методом критичке историографске школе, у својим радовима који се тичу прошлости Црне Горе у доба турске владавине - уз академика Бранислава Ђурђева, чије монографије, студије, чланци, полемичке расправе и други научни прилози броје 59 библиографских јединица - дао значајан и запажен допринос историографији Црне Горе, обезбиједивши трајно и незаобилазно мјесто у њој. Један је од последњих најпоузданијих оријенталиста за историју Црне Горе, о чему свједоче и његови чланци објављени у *Историјским записима* и другим часописима, као и саопштења на научним скуповима које је организовао Историјски институт Црне Горе. Располагао је богатим фондом турске грађе о историји Црне Горе - фотокопијама катастарских пописа (дефтера) и других докумената, коју је радо стављао на располагање својим колегама.

Потписани овог сјећања на академика Васића и овом приликом изражава му захвалност за искрено пријатељство и помоћ коју му је пружао уступајући му турска документа (у преводу) од значаја за обраду проблема које проучава.

Био је искрен сарадник и пријатељ ЦАНУ. Прије двије године, на Трибини ЦАНУ, одржао је веома запажено предавање о турским изворима за историју Црне Горе. О томе је опширно говорио и за дневни лист „Побједа”. На жалост, због велике заузетости наставом и пословима у АНУ Републике Српске, то излагање није успио да редигује и остало је, по свему судећи, недовршено у његовој личној архиви.

Академик Васић познат је и као аутор више синтетичких прилога у *Енциклопедији Југославије* и другим гранским енциклопедијама. Ваља истаћи његову *синтезу о историји балканске Турске од 1700-1878*, као и оно о *социјалистичким стругурама у југословенским земљама под турском влашћу у XVII вијеку*. Са Б. Ђурђевом приредио је и приручник извора под насловом *Југословенске земље под турском влашћу* (1962).

Активно је радио у науци и настави све до смрти, иако је био превалио средину осме деценије живота. Као предсједник АНУ Републике Српске имао је план да у Бања Луци оформи центар за балканске историјске науке. Али та његова идеја остаје у аманет другима, иако се не види у догледно вријеме стручњака за тако велики научни подухват.

Сматрао је М. Васић да су историјски извори неприкосновени, темељна свједочанства и искази о историјском друштвеном развоју,

који не допуштају „поправљање” историје и стварање пожељне слике о њој према дневно-политичким приликама, чега има и у нас, и у страном свијету. Његово основно научно гесло, као поклоника музе *Клио*, било је: говорити о прошлости и писати онако како је уистину било. Стрпљиво, понекад и споро, испитивао је истину, али научно смионо и храбро доказивао је и бранио своја научна открића и увјерења.

Милан Васић се увијек пажљиво односио према читању и исказима историјских извора, стрпљиво их анализирао и трудио се да издиференцира друштвене категорије које су биле, то се зна, и невидљиво и видљиво више супротстављене него што је то случај у савременим друштвима. Минуциозно је испитивао, с друге стране, менталитет друштва епохе која је била предмет његовог проучавања, што није било нимало лако. Он није био историчар који брзо прихвата нове методе, прије свега оне о циљном марксистичком вредновању историје, али није био ни заробљеник метода традиционалне историје. Његови радови су карактеристични по томе што се у њима успоставља равнотежа између „времена мрака и хаоса”, које су у „продуженом” средњем вијеку-а турски период, од XV до краја XVIII вијека, то је био на балканским просторима - видјели представници ренесансе и класицизма - и „златне легенде” коју су стварали историчари романтичари, а због које су и југословенске нације биле (и још и данас су) склоне да свој национализам налазе, идентификују са историјом неког свог најранијег средњег вијека. Насупрот тим таквим „црним” и „златним легендама” радови Милана Васића нуде једну „скромну слику” о нашем тзв. турском вакту. У тим, иако не тако бројним радовима, пажљив и стручан читалац може саставити историјски мозаик, слику која представља увод у импресивну синтезу, често противурјечних елемената османског и балканског социјалног, политичког, економског и вјерског живота тога доба.

Из тих радова може се сазнати, свакако, више о продуженој цивилизацији средњег вијека и симбиози балканско-азијских друштвених елемената, чији историјски рецидиви живе и данас на нашим просторима. Но, оно што нам нуде радови овог историчара јесте и сазнање да је потребно још много истраживачког посла да се досегне историјска истина о добу на које се Васићево проучавање односи. Јер и његове анализе и синтезе историјских појава „времена мрака и хаоса” упућују и на то како историчар треба, и може, да избјегава манипулисање историјом кроз стварање пожељне историје и националистичких митова.

Тога није ослобођена ни савремена црногорска историографија. Намјерно изостављен примјер (тематике) те манипулације.

Као човјек, колега, друг и пријатељ, М. Васић је био поуздан, стамен, хуман, јаким колегијалних осјећања и људске топлине. Зрачио је етичношћу и толерантношћу. У то сам се увјерио кроз блиску сарадњу у Савезу историчара Југославије, кроз вишедеценијску међуфакултетску и међуакадемијску сарадњу. Својим колегама је увијек излазио у сусрет, давао корисне савјете, упућивао их на историјске изворе који су им могли бити од користи, уступајући им чак и дио своје архивске грађе. Радовао се сваком научном резултату било из које средине да је долазио.

Живио је и стварао у времену које су карактерисале нетрпељивости међу људима, каријеризам, од чега није била имуна ни његова средина. У тој мултиетничкој и мултиконфесионалној средини било је, на жалост, много људи који су се, из разних разлога, опредјељивали за зле и нечасне идеје. Милан Васић је успио да остане по страни од тих идеја и радњи помахниталих националиста и злих, нетрпељивих људи. Доживио је страхоте сурових националистичких и међувјерских сукоба и крвопролића заједно са својом супругом Лелом (Муслиманком, доктором педагошких наука) у Сарајеву, и био принуђен да из њега избјегне. Може ли за човјека-научника, прожетог хуманизмом, демократским идејама и високим моралним обзирима, бити веће трагедије него то што је био свједок убијања завађених Бошњака-Муслимана и Срба, Бошњака и Хрвата, Срба и Хрвата, дакле, свих против свих.

М. Васић је отишао из живота разочаран и скрхан болом због слома идеала своје младости и свог зрелог доба, дубоко ожалошћен због распада југословенске државе и неславног краја њених националних елита и друштва. Јавно је говорио да је посебно несрећан због катастрофе коју је доживио он лично и његова породица, као и његова Босна и Херцеговина. Али отишао је у вјечност часно и с увјерењем да треба учинити све што је могуће, и нужно, да се отклоне националистичке и вјерске страсти и да садашње млађе и будуће генерације имају мирнију будућност, да живе срећније него што је живјела његова генерација.

Спадао је међу последње српске историчаре који је држао, додуше више на личној основи, до везе са муслиманским колегама у Сарајеву. Такође се залагао и за одржавање веза и са свим другим историчарима и културним посленицима, без обзира на политичке и вјерске разлике у Федерацији БиХ. Његовом смрћу, на жалост, једно вријеме биће прекинута и сарадња са историчарима Турске и оријента-

листима неких европских земаља, коју је лично његовао. Питање колико то може да траје остављам без одговора.

Овај кратки портрет историчара и пријатеља Милана Васића завршићу сљедећим ријечима: познату Хегелову тврдњу да нас историја до сада није ничему научила он није схватао као порицање историјске науке, већ прије свега као свијест о томе да је историја (друштвени развој) веома сложена и динамична, да је она меандар-кривудава ток ријеке према неком непредвиђеном циљу и исходишту који се не може наслутити, предвидјети. За њега, као неуморног истраживача непознатог, смисао историјске науке био је увијек у тражењу истине и превазилажењу остварених, претходних историографских резултата, њиховом замјенјивању новим, темељнијим анализама и закључцима. Стога се Милан Васић у свом научном раду руководио строгим критичким начелом да је свијест о вриједностима неисцрпна, да историјска наука, као и друге науке, стално поставља нове циљеве и нова питања, уз сталну пријетњу одговорности да ли ће на та питања историчар одговорити тако да не понови оно што је већ речено. У давању тих нових одговора био је успјешнији од других. И то његовом научном дјелу одређује високо мјесто у историографији.